

Kirjan *Varieties of Empathy: Moral Psychology and Animal Ethics* esittely

ELISA AALTOLA

Elisa Aaltola: *Varieties of Empathy: Moral Psychology and Animal Ethics*. Rowman & Littlefield, London 2018. 254 sivua.

Varieties of Empathy: Moral Psychology and Animal Ethics kartoittaa empatian eri muotoja ja niiden suhdetta moraaliseen toimijuuteen sekä eläinetiikkaan. Kirjan lähtökohtana on empatian käsitteellinen ja konkreettinen vaihtelevuus sekä tapa, jolla empatian suhde moraaliseen toimijuuteen riippuu tästä vaihtelusta. Keskeisiä kysymyksiä ovat: Mitä ”empatia” tarkoittaa? Miten eri empatian muodot vaikuttavat moraaliseen kyvykkyyteen? Läpi kirjan esimerkkitapauksena toimii moraalinen toimijuus suhteessa muihin eläimiin. Miten empatian eri variaatiot vaikuttavat eläinten arvottamiseen ja kohteluun? Hahmotellessaan vastauksia näihin kysymyksiin kirja hyödyntää laajasti sekä filosofista että empiiristä tutkimuskirjallisuutta.

Kirja asettuu normatiivisen moraalipsykologian alueelle. Tarkastelun kohteena ei siten ole niinkään se, miten meidän tulisi toimia kuin se, miten empatia haittaa tai edesauttaa kykyämme ylipäättään olla moraalisia toimijoita. Tämä puolestaan vaatii *moraalisen toimijuuden* määrittelyä. Ehdotan kirjassa, että moraalisen toimijuuden keskeisiä piirteitä ovat esimerkiksi toissuuntautuneisuus ja avoimuus erilaisuudelle. Nämä piirteet ovat hyvin yksinkertaisia. Toissuuntautuneisuus tarkoittaa kykyä tasavertaistaa tai jopa priorisoida edes hetkeksi myös toi-

sen olennon perspektiivi (mukaan lukien tämän tunteet, uskomukset tai intressit). Avoimuus erilaisuudelle puolestaan viittaa kykyyn oivaltaa, että muutkin olennot kuin itseni kaltaiset voivat olla moraalisesti relevantteja. Kirja keskittyy erityisesti näihin kahteen piirteeseen siksi, että ne ovat moraalin kannalta perustavanlaatuisia ja tuovat esille myös ne haasteet, joita eläinetiikka voi kohdata. Vain omaan näkökulmaansa keskittyvä olento ei ole moraalinen, kuten ei myöskään ainoastaan itsensä kaltaiset huomioiva – molemmissa tapauksissa kyse on enemmänkin itsesuuntautuneisuudesta kuin moraalisesta kyvykkyydestä. Perusoletuksena onkin, että moraalitieteessä on hyppy itsestä kohti ympäröivää maailmaa, jolloin myös muun kuin ”minän” ja oman perspektiivin kukoistuksella voi olla itsellistä, ei puhtaaseen välineellisyyteen palautuvaa arvoa. Moraalista toimijuutta voisi toki luonnehtia huomattavasti tarkemmin ja pitkälisemmin, mutta sen ja empatian kosketuspinnat vaikuttavat löytyvän ennen kaikkea edellä mainituista kahdesta piirteestä.

Empatia on määritetty filosofian sekä muiden tieteiden sarjoilla varsin vaihtelevilla tavoilla. Jotkut empatian määritelmät ovat jopa toisilleen vastakkaisia tai vähintäänkin viittaavat hyvin erilaisiin mentaalisiin tiloihin. Kirja jäsentää tätä vaihtelevuutta esittelemällä kuusi mahdollista empatian määritelmää, jotka ovat projektiivinen, simuloiva, kognitiivinen, affektiivinen, ruumiillinen ja reflektiivinen empatia.

Projektiivinen empatia on tila, jossa heijastamme itsemme toisen asemaan. ”Minä” siirtyy siis toisen tilalle. Tämä on kenties arkielämässä tunnetuin empatian variaatio, joka toistuu lapsille osoitetuissa, ”miltä sinusta itsestäsi tuntuisi, jos...” -sanoilla alkavissa lauseissa. Simuloiva empatia puolestaan pyrkii mielikuvituksen keinoin hahmottamaan, miltä toisena oleminen tuntuu. ”Minä” siis katoaa ja sen tilalle astuu toinen ja yllä oleva lause muuttuukin muotoon: ”Kuvittele, miltä toisesta tuntuu, jos...”. Nämä kaksi variaatiota voivat kuulostaa varsin samankaltaisilta, mutta itse asiassa ovat jopa vastakkaisia. Projektiivinen empatia kuvittelee, miltä ihmisestä tuntuisi elää häkissä, ja simuloiva empatia luonnostelee, miltä ketusta tuntuu kasvaa häkissä. Molemmat variaatiot näkyvät muun muassa

Adam Smithin ajattelussa, jota niitä käsittelevä luku hyödyn-
tääkin.

Moraalisen toimijuuden kannalta keskeiseksi nousee, voi-
vatko nämä empatian muodot tukea toissuuntautuneisuutta ja
avoimuutta erilaisuudelle. Erityisesti projektiiviseen empatiaan
liittyy tältä osin ongelmia. Koska ”minä” heijastetaan toisen ylle,
toisen perspektiivi ja erilaisuus helposti hämärtyvät ja katoavat
kuvasta kokonaan. Kun siis vaikkapa keskiluokkainen, toime-
lias ihminen kohtaa kodittoman narkomaanin, saattaa hän pro-
jektiivisen empatian kautta puuskahtaa, että jos hän itse olisi
jälkimmäisen saappaissa, hän ryhtyisi toimeen ja muuttaisi elä-
mäntilanteensa. Kodittoman narkomaanin spesifi tausta ja nä-
kökulma jäävät sivuun, mikä estää häneen kohdistuvaa moraa-
lista toimijuutta. Simuloiva empatia pärjää tässä suhteessa huo-
mattavasti paremmin ja se vaikuttaakin olevan empatian varia-
atioista se, joka istuu parhaiten esimerkiksi Martha Nuss-
baumin käsityksiin moraalin ja empatian suhteesta. Nuss-
baumia seuraten sitä voi harjoittaa kirjallisuuden ja taiteiden
kautta pyrkien hahmottamaan hyvin erilaisten henkilöhahmo-
jen todellisuuksia. Mielikuvituksen korostamisessa on kuiten-
kin myös vaaransa – voidaanko mielikuvitusta pitää toisen per-
spektiivin tavoittamisena vai sen korvaavana konstruktiona?

Kognitiivinen empatia viittaa toisen mielentiloja koskevaan
havainnointiin tai päättelyyn, mihin ei välittömästi liity selkeää
tunneulottuvuutta. Kognitiivisen empatian kautta voimme siis
melko tunneneutraalisti vaikkapa havainnoida, että toinen on
iloinen. Affektiivinen empatia on kognitiivisen empatian vasta-
kohta siinä mielessä, että se perustuu nimenomaan tunnereso-
naatioon, jolloin myötäelämme toisen tunteita ja tuntemuksia.
David Humen ajattelusta löytyy reittejä molempiin määritel-
miin, kun taas Arthur Schopenhauer korosti erityisesti jälkim-
mäistä (kirjassa esitetään, että Schopenhauerin korostama *myö-
tätunto* onkin affektiivista empatiaa). Empiirisessä tutkimuk-
sessa näiden kahden empatian muodon välille on tehty selkeä
erottelu hyödyntämällä erilaisia oireyhtymiä, kuten narsistista
persoonallisuushäiriötä ja autismia, koskevaa aineistoa (Blair

2007; Jonason ja Krause 2013) ja kyseinen tutkimus on avittanut myös empatian filosofista kartoittamista.

Sekä filosofisen että empiirisen tutkimuksen valossa nimenomaan affektiivinen empatia vaikuttaa jopa välttämättömältä kriteeriltä moraaliseen toimijuudelle. Yksi viite tästä on, että narsistiseen persoonallisuushäiriöön ja sen äärimuotoon psykopatiaan liittyy alentunut tai olematon resonaatiokyky. Patologisesti narsististen yksilöiden amoraalisuutta onkin selitetty osittain puutteellisen affektiivisen empatian kautta. (Aaltola 2014.) Sama ryhmä antaa viitteitä myös kognitiivisen empatian ja moraalien ambivalentista suhteesta, sillä sen edustajilla saattaa – häiriön tarkemmasta luonteesta ja taustoista riippuen – olla normaali kognitiivisen empatian taso, mikä edesauttaa kykyä manipuloida ja hallita muita. Kognitiivinen empatia on oleellinen osa muiden yksilöiden perspektiivin hahmottamista, mutta ilman resonaatiota se voikin johtaa machiavellilaiseen todellisuuteen. Siinä missä affektiivisen empatian vaikutukset tähdentävät empatian ja moraalisen toimijuuden suhdetta, kognitiivinen empatia tuo esille empatian mahdolliset moraaliset puutteet ja vaarat.

Ruumiillinen empatia puolestaan viittaa välittömään keholliseen kommunikointiin, joka voi tapahtua pääosin tiedostamattomalla tasolla. Sen filosofinen perusta löytyy pitkälti fenomenologisesta kirjallisuudesta ja aihetta koskevassa luvussa korostuu erityisesti Edith Steinin ja Max Schelerin ajattelu. Ruumiillisen empatian suhde moraaliin on avoin sikäli, että se ei välttämättä sisällä hitustakaan tunneresonaatiota. Vaikkapa kaksi keskenään taistelevaa ihmistä voivat olla ruumiillisen empatian tilassa, jolloin he nopeasti lukevat toisen kehonkieltä ja vastaavat siihen omalla kehollaan kuitenkin myötäelämättä toisen kokemuksia. Eläinesimerkkinä toimivat koulutus ja metsästys: kouluttaja ja metsästäjä voivat lukea eläimen kehon liikkeistä ja eleistä tämän aikeita ja vastata niihin omilla liikkeillään sekä eleillä. Toissuuntuneisuus eli pyrkimys tasavertaistaa toisen perspektiivi ja ”hyvä” jää varsinkin metsästyksessä kuitenkin ilmeisellä tavalla uupumaan. Tämä onkin ruumiillisen

empatian ja moraalisen toimijuuden välisen suhteen yksi ongelmakohta sekä ihmis- että eläinkontekstissa. Toisaalta ruumiillinen empatia voi edesauttaa avoimuutta erilaisuutta kohtaan, jolloin kehojen välinen kommunikaatio viestii meille myös toisen perspektiivin vieraudesta myönteisessä valossa. Kun siis olen vuorovaikutuksessa vaikkapa naakan kanssa, nousevat erilaisuudet esille seikkoina, jotka ilmentävät naakan itsellistä näkökulmaa ja subjektiviteettiä.

Reflektiivinen empatia on ”kirjan erikoisuus” eli itse hahmottelemani empatian variaatio. Siinä korostuu metakognitio eli ensimmäisen tason empatian muotojen tarkastelu toiselta tasolta. Kun siis esimerkiksi resonoimme toisen kanssa tai simuloimme tätä, reflektiivinen empatia kutsuu meitä arvioimaan, miksi juuri tämä ”toinen” herättää resonaatiota tai halua simulointiin. Metakognition avaamiseksi kirja hyödyntää muun muassa Simone Weilin ja Iris Murdochin ajattelua sekä tarkkaavaisuuden käsitettä. Tarkkaavaisuus on ei-analyttistä, toisella tasolla tapahtuvaa havainnointia, mikä voi edesauttaa myös ensimmäisen tason empatian variaatioiden tunnistamista ja tarkkailua. Väitteenä on, että juuri reflektiivisellä empatialla on eniten moraalista potentiaalia – myös eläinetiikan saralla – sillä se kutsuu meitä arvioimaan empatian syitä ja mahdollisuuksia ja voi näin tukea paitsi empaattista myös moraalista kehitystä.

Kirja ehdottaakin, että moraalin kannalta suotuisin vaihtoehto on ensimmäisen tason empatian muotojen parhaiden puolien yhdistäminen toisen tason reflektioon. Tämä tarkoittaa, että sekä projektiivinen, simuloiva, kognitiivinen, affektiivinen että ruumiillinen empatia yhdistyvät metatason tarkkailuun. Arkielämässä empatian eri variaatiot tulevat usein erilaisina yhdistelminä samanaikaisesti esille sisältäen myös yksilöllistä poikkeavuutta: yksi saattaa olla altis projektiivisen ja kognitiivisen empatian yhdistelyyn, kun taas toinen voi helpommin singahdtaa simuloivan ja affektiivisen empatian tilaan. Tuomalla toisen tason tarkkailun intentionaalisesti ja eksplisiittisesti osaksi empatiaa, on empatian luonnetta ja eri yhdistelmiä mutkattomampi kehittää suuntaan, joka yhä paremmin tukee moraalista toimijuutta – myös suhteessa muihin eläimiin.

Tämä mahdollistaa empatian kehittämistä myös tavalla, joka poistaa empatian ja moraalin suhdetta muutoin vaikeuttavia ongelmia. Kirjan loppuosa keskittyy näiden ongelmien jäsentämiseen. Niitä ovat muun muassa empatian puolueellisuus ja poliittisuus – seikat, jotka jo Hume aikoinaan huomioi, ja jotka ovat viime aikoina nousseet jälleen pinnalle esimerkiksi Paul Bloomin (2016) *Against empathy* -teoksen kautta. Empatia kohdistuu usein jouhevimmoin samankaltaisia tai itselle tuttuja yksilöitä kohtaan, jolloin empatia voi salakavalasti jopa tukea rasismin kaltaisia ilmiöitä. Kriitikoiden mukaan se onkin siten jopa moraalin kannalta tuhoisa tunne tai tila, jota tulisi välttää. Kirjan keskeinen väite kuitenkin on, että siinä, missä vaikkapa resonaatio tai projektio törmäävät näihin ongelmiin, reflektiivinen empatia väistää ne. Kun siis tarkkailemme empatiaa toiselta tasolta, tulemme tietoisemmiksi myös sen taustoista ja rajoitteista. Tunnistamme esimerkiksi tavan, jolla poliittiset, kulttuurista opitut uskomukset saavat meidät kohdistamaan empatiaa vain tietynkaltaisia olentoja kohtaan ja sitä kautta ruokkivat puolueellisuutta.

Empatian ja politiikan sekä kulttuurin suhde onkin tärkeä huomioida. Kognitivistista tunnekäsitystä mukaillen empatia, kuten mikään mukaan tunne, ei tapahdu sosiaalisessa tyhjiössä, vaan ympäröivän sosiaalisen todellisuuden uskomukset vaikuttavat siihen. Tässä piilee sekä empatian rajallisuus että mahdollisuus. Mikäli uskomukset tukevat toissuuntautuneisuutta ja avoimuutta erilaisuudelle, on empatia todennäköisemmin moraalista toimijuutta tukevaa; jos ne taas korostavat itsekeskeisyyttä ja homogeenisyyttä, on empatia rajallisempaa sekä puolueellisempaa ja sen suhde moraaliseen toimijuuteen rakoi-levampi. Reflektiivinen empatia avittaa juurikin tällaisten seikkojen tunnistamista ja jäsentämistä sekä lopulta empatian kehittämistä suuntaan, joka edesauttaa moraalisen toimijuuden syventämistä ja laajentamista.

Kuinka pitkälle empatiaa sitten tulisi laajentaa? Kirjan väitteenä on, että se tulisi ulottaa kaikkialle, mihin se legitimiä voi kohdistua, ja tässä kohden mielellisyys ymmärrettynä tietoisena näkökulman omaamisena on välttämätön kriteeri. Jos olento on

nagelilaisittain tietoinen olento, jonka olemassaolo *tuntuu* joltakin, on sitä kohtaan mahdollista myös suunnata empatiaa. Jos taas kyseessä on ei-mielellinen kivi, puu tai pilvi, ei empatia löydä (kirjaimellisesti) mielekästä kosketuspintaa. Kirjaa ohjaa-kin väite, jonka mukaan empatian moraalinen koetinkivi on, pystyykö se kohdistumaan myös muihin mielellisiin eläimiin kuin ihmisiin. Miten tätä laajennustyötä voi sitten tehdä? Reflektiivinen empatia jäsentyy kirjassa hyveeksi, jota voi kehittää harjoituksen kautta. Aivan kuten moraalisen toimijuuden, sen kultivointi on kenties halki elämän kestävä projekti. Kultivoinnin yksi keino on edellä mainitun tarkkaavaisuuden harjoittaminen, mutta toki mikä tahansa metakognitio voi palvella tätä tehtävää – myös järjen käyttö ja kehittäminen.

Jo kirjan alussa korostetaan, ettei empatiaa tai laajemmin tunteita tule asemoida järjen vastakohtaksi tai edes vaihtoehdoksi. Molemmat tukevat toisiaan ja yhdessä edesauttavat myös moraalisen kyvykkyyden syventymistä. Koska järki on kuitenkin saanut länsimaisen filosofian historiassa huomattavasti sijaa, on aika alleviivata myös moraalisten tunteiden merkitystä ja kartoittaa niiden eri muotoja. Juuri siksi empatian eri variaatioiden jäsentäminen ja erityisesti reflektiivisen empatian potentiaalinen tunnistaminen ansaitsee sijaa – niin moraaliteorian tukena, normatiivisessa moraalipsykologiassa kuin eläinetiikassakin.

Turun yliopisto

Kirjallisuus

- Aaltola, Elisa (2014) "Affective Empathy as Core Moral Agency: Psychopathy, Autism and Reason Revisited", *Philosophical Explorations* 17 (1), 76–92.
- Blair, R. James R. (2007) "Empathic Dysfunction in Psychopathic Individuals" teoksessa T. F. D. Farrow ja P. W. R. Woodruff (toim.), *Empathy in Mental Illness*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–16.
- Bloom, Paul (2016) *Against Empathy*. New York: Ecco.

Jonason, Peter K. ja Krause, Laura (2013) "The Emotional Deficits Associated with the Dark Triad Traits: Cognitive Empathy, Affective Empathy, and Alexithymia." *Personality and Individual Differences* 55 (5), 532-37.